

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Кафедра психології

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала:

студентка 4 курсу, групи 412
спеціальності 053 Психологія

Мотря Руслана Володимирівна
Керівник: доцент Гуляс І.А.

Рецензент:

к. психол. н., доцент
Чаплак Ян Васильович

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від „____” _____ 20__ р.

зав. кафедри _____ доц. Андрєєва Я.Ф.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1 Дослідження ідентичності у психології	6
1.2 Професійна ідентичність у контексті закордонних і вітчизняних досліджень	14
1.3 Основні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів	23
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	29
2.1 Організація і методика дослідження	29
2.2 Особливості професійної ідентичності майбутніх психологів	33
2.2.1 Дослідження когнітивного складника професійної ідентичності майбутніх психологів	33
2.2.2 Дослідження рівня сформованості образу професії	38
2.2.3 Дослідження емоційно-оцінного складника професійної ідентичності майбутніх психологів	41
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Переживання ідентичності виникає в рамках глобальної проблематики існування самого роду людського. Сучасна людина змінює і вдосконалює навколишній світ швидше, ніж себе, свою свідомість, а тому не встигає вписуватися в цей світ, і стає цілком проблематичною. А тому, мабуть, що сучасна людина мало цінує себе. І намагається «бути» цінною.

Переживання ідентичності актуалізується і в професійній сфері людського життя. Необхідність пропонованого дослідження пов'язана із сучасним станом справ у психологічній практиці. Загалом, у сферах психології, як практичної, так і соціальної, має місце серйозне замовлення надання психологічної допомоги людям. Соціальне замовлення знаходить відгук, що виражається в ентузіазмі, з яким випускники ЗЗСО і фахівці різних професій здобувають психологічну освіту. Кількість психологів, які практикують у природних соціально-психологічних контекстах, зростає, і їх вплив збільшується.

Отже, проблема ідентичності постає в плані реалізації життєвої та професійної ідеології людини, становлення професіоналізму психолога та в плані реалізації професійної підготовки фахівця.

Постановка проблеми ідентичності, визначення її структури, генези та умов становлення є актуальною внаслідок ідентичності сучасної людини (Г. Андрєєва, Т. Буякас, Д. Орлов, П. Гуревич та ін), назрілими у зв'язку з цим психотерапевтичними завданнями. Наукове розуміння ідентичності матиме теоретичне та практичне значення як у плані досягнення самоідентичності, особистісного зростання, самопізнання та духовності, так і для реалізації евристичних цілей наукового пошуку в ситуації влади інформаційних

технологій та засобів масової інформації, кризи суспільних систем, певної віртуальності сучасного існування.

В Україні проблему ідентичності та професійної ідентичності науковці досліджували різнопланово. Зокрема, розглянуто: проблему ідентичності в політичній соціалізації особистості (В. Москаленко [24]), прикладні аспекти дослідження професійної ідентичності (М. Марусинець [22]), аспект вивчення професійної ідентичності медичного психолога (А. Борисюк [4]), процеси ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці (Л. Клочек [17]), питання професійної ідентичності у майбутніх молодших фахівців педагогічного профілю (А. Лукіяничук [20]), становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер (М. Попіль [29]) тощо.

Однак зауважимо, що попри наявні нароби науковців, існують і проблеми, які, на нашу думку, недостатньо висвітлені у науковій літературі. А тому потребує ширшого та глибшого дослідження обрана нами тема.

Об'єкт дослідження – професійна ідентичність майбутніх психологів.

Предмет дослідження – психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх психологів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити особливості професійної ідентичності майбутніх психологів.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів забезпечують професійне самоусвідомлення і сформованість образу «Я».

Завданнями дослідження є:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми професійної ідентичності.
2. Дібрати й обґрунтувати методика проведення емпіричного дослідження.
3. Виявити і проаналізувати особливості професійної ідентичності майбутніх психологів.

Задля досягнення поставленої мети, в роботі використано такі **методи** дослідження:

- теоретичні (аналіз і синтез, узагальнення і систематизація поглядів учених з досліджуваної проблеми);
- емпіричні (анкетування й тестування у форматі констатувального експерименту);
- математично-статистичні (обчислення балів, відсотків, якісно-кількісний метод – контент-аналіз, кореляційний аналіз).

Для проведення емпіричного дослідження використано такий психологічний інструментарій: методику «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда; методику «Особисті професійні плани» Є. Климова; тест-опитувальник самоствавлення В. Століна, С. Пантілеєва.

Емпірична база дослідження. В опитуванні взяли участь 30 респондентів – студентів-третьоккурсників денної та заочної форм навчання спеціальності «Психологія». Дослідження проводили на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, що налічує 35 позицій. Містить 4 таблиці і 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Дослідження ідентичності у психології

Ідентичність – це складний феномен, складна психічна реальність, яка охоплює різні рівні свідомості, індивідуальне та колективне, онтогенетичне та соціогенетичне підґрунтя. Поняття ідентичності як захисту особистого, відповідність образу Я його життєвому втіленню, стан приналежності індивіда деякому надіндивідуальному цілому, що охоплює і суб'єктивний час, і особистісну діяльність, і національну культуру, стало, на думку соціальних філософів, однією з головних тем суспільної думки кінця ХХ початку ХХІ століть.

Людина стає цілком людиною, коли усвідомлює свою ідентичність. Ми знаємо, хто ми, усвідомлюємо свою ідентичність у світі людей, професій, націй тощо.

Якщо тлумачити поняття «ідентичність» як явище унікальної природи, самобутності людини, продуковане ментальною рефлексією у плані історії людини, становлення особистості, то її витoki виявляються у різних працях з філософії, історії, антропології, етнографії, культурології.

Відігравши важливу роль у створенні загальної для соціальних наук точки зору на ідентичність як результат внутрішньої самореалізації та зовнішнього контексту буття, ці ідеї вплинули на дослідження особистісної та соціальної ідентичності як зарубіжними, так і вітчизняними психологами [34].

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність традиційно розвивалися у рамках досліджень самосвідомості та самоствавлення, ідентичність також розглядалася як один з аспектів проблеми Я. Тепер завдяки

зусиллям вітчизняних учених сформовано певний категоріальний апарат у галузі дослідження самосвідомості, в його межах встановлено взаємозв'язки між поняттями самосвідомість, самоствавлення, самооцінка; досить добре розкрито питання співвідношення свідомості та самосвідомості, структури самосвідомості, генезис та вікові особливості самосвідомості, образ Я. Отже, у вітчизняній психології оформилася наступна евристична послідовність: свідомість – самосвідомість – образ Я.

Але чи можна замінити термін «самосвідомість» на термін «ідентичність»? Як зауважують вчені, будучи певною мірою еквівалентами, терміни «самосвідомість» і «ідентичність» не є взаємозамінюваними та тотожними поняттями. Вводячи термін «ідентичність», можна тематизувати нереклексивні, такі що вислизують від контролю «самосвідомості» змісти і водночас не вдаватися до зарезервованих психоаналізом понять «підсвідомість» і «несвідоме» (В. Малахов).

Надалі ідентичність розглядають як результат активного рефлексивного процесу, що відображає справжні уявлення суб'єкта про себе, власний, а не нав'язаний шлях розвитку і супроводжується відчуттям особистісної визначеності, тотожності і цілісності, що дає можливість суб'єкту сприймати своє життя як досвід тривалості та неперервності свідомості, єдності життєвих цілей і буденних вчинків, дій та їх значень, які дозволяють діяти послідовно.

У плані соціально-психологічної реальності ідентичності розглядаються проблеми взаємин зі значущими Іншими, які давно перебувають у полі уваги психологів, які описали послідовність вивчення цієї проблематики як послідовності психологічного дослідження ролі інших людей у житті людини. Менш дослідженим залишається аспект впливу професійної спільноти на становлення професійної ідентичності.

Іншим напрямом дослідження ідентичності у вітчизняній психології є дослідження самовизначення і соціалізації особистості. Отже, вивчення професійної ідентичності з цих позицій переміщується у площину професійного розвитку. Не менш важливою стає переоцінка суб'єкта трудової діяльності в

контексті професійної ідентичності, усвідомлення першорядності особистого, приватного в характері праці, ролі взаємин у розвитку сюжетів професійного життя. У дослідженні психологічних аспектів професіоналізації актуальним стає вивчення професійних ситуацій, взаємин і розвитку образу Я.

Разом з тим, існують питання, які чекають на своє психологічне рішення. Збагнути сутність профіидентичності – означає усвідомити її природу, походження у контексті розвитку особистості, відповісти на питання:

- що її породжує?
- у чому і як вона виражається?
- які її структурні та динамічні компоненти?
- що робить таку гостру проблему кризи ідентичності в нашій культурно-історичній та економічній ситуації?
- чим відрізняється криза ідентичності від її втрати?
- яка структура та динаміка професійної ідентичності?
- які умови сприяють становленню професійної ідентичності?

Сучасна психологія ґрунтується на розвитку особистості в системі процесів самопобудови, на прагненні індивіда визначитися в самоприналежності, співвіднести свій внутрішній світ із зовнішньою реальністю в ситуації ускладнення, що помножується економічним, політичним, інформаційним і соціально-психологічним різноманіттям. Звернення до проблеми ідентичності пов'язане з посиленням інтересу до проблеми вибору, самовираження, набуття сутнісного Я в хаосі буття. А. Брудний зазначає, що справжнім мірилом людського Я є шляхи, які ми обираємо, і відстані, які ми здатні пройти. Інакше кажучи, мірило людського «я» утворено ієрархією можливостей: всіх можливостей, відкритих перед індивідом (1), низкою усвідомлених можливостей (2) і тими з них, які вдалося реалізувати (3) [5, с. 32].

Аналіз існування явища у його феноменологічному полі пов'язаний із традиціями слововживання. З англійської мови *identification* перекладається як:

- 1) ототожнення;
- 2) впізнавання впізнання;
- 3) в психоаналітичній соціальній психології ідентифікація (зі значущою іншою особою).

Переклад *identical* з англійської мови:

- 1) тотожний;
- 2) той самий (про один і той же предмет).

Проблема ідентичності до 70-х років у гуманітарних науках не фігурувала і не розроблялася дослідниками. Причини породження теорій ідентичності у сучасному гуманітарному мисленні як нових форм пізнання пов'язані з загостренням проблеми особистісного вибору та міри персональної відповідальності у всіх сферах життєвого простору та життєвої ідеології людини. Людина ХХІ століття стала більш вільною в отриманні громадянства, виборі місця постійного проживання, у переміщенні, в отриманні професійної освіти, у доступі до різних засобів інформації, у висловленні плюралізму думок, у створенні шлюбних спілок, навіть у виборі статі, творчої самореалізації тощо. Водночас людство стикається з технологічними й екологічними катастрофами, гострими економічними кризами, загостренням терористичних і екстремістських настроїв, тотальними міграційними процесами, всевладдям інформаційних систем. Психологічна наука неминуче виходить на проблему вибору з «полівимірним оцінюванням» (О. Кузьміна).

Бажана стійка ідентичність, що стягує в один вузол функціональне буття та екзистенційну свободу людини, стає предметом численних досліджень, а механізми її породження інтерпретуються у різних психологічних концепціях: психоаналізі, біхевіоризмі, символічному інтераціоналізмі, когнітивній психології, нейролінгвістичному програмуванні або в категоріях самосвідомості, чи категоріях свідомості і несвідомого [34].

Вперше в соціально-психологічному плані проблему ідентичності розробляли Дж. Мід і Ч. Кулі. Вчені розглядали ідентичність (Self) як наслідок і як умову соціальної інтерації. Поширення терміну «ідентичність» і його

введення у науковий вжиток пов'язують з ім'ям Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню «неперервність самопереживання індивіда», «рівність, що триває з собою», тотожність особистості, найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, інтеграцію переживань людиною своєї тотожності з певними соціальними групами.

Бути ідентичним – означає відчувати себе і своє буття незмінним, незалежним від зовнішніх обставин, тому що «тут ми не думаємо ні про те, що робитимемо, ні про те, що хотіли б робити, ні про те, що повинні» [9, с. 12]. Бути ідентичним так само означає переживати хронологію свого життя як єдине ціле; відчувати зв'язок між персональною неперервністю і визнанням цієї неперервності іншими людьми. Основними функціями ідентичності є: *адаптивна* («оберегає цілісність та індивідуальність досвіду людини») і *організуюча* («організація життєвого досвіду в індивідуальне Я»). Водночас наведені Еріксоном визначення ідентичності широкі й неоднозначні: термін «ідентичність» автор використовує у різних сенсах.

У феміністських теоріях і гендерної соціології виявлено фундаментальні властивості ідентичності: збереження себе в часі, вертикальне (зв'язаність історії життя) і горизонтальне (можливість виконувати різні вимоги у рольових системах) вимірювання ідентичності, континуальність і відмінність.

Традиція вживання поняття «ідентичність» у психологічній літературі та функціонування словесного образу мові збігається з термінологічною значущістю таких понять як: відповідність, самобутність, цілісність, єдність, тотожність, самість, справжність. Антоніми поняття ідентичності: розрив наступності, нестійкість, суперечливість, невизначеність. У своєму первісному значенні поняття «ідентичність» збігається з поняттям такої онтологічної істини: річ є собою і не чимось іншим. Ідентичність осмислюється як тотожність між тим, що мислиться, і тим, як це оформляється словесно, тим, що є у свідомості, і тим, яке це знаходить вираження у поведінці, тобто висловлює тотожність сутності з тим, як виглядає особистість.

Одне зі значень терміну «ідентичність» закладено в теорії когнітивного розвитку Ж. Піаже. Вчений пов'язує це з розвитком поняття об'єктної незмінності, тобто незмінність об'єктів і ідентичність об'єктів є еквівалентами. Формально поняття «індивідуальна ідентичність» збігається з поняттям «об'єктна ідентичність».

Соціальні філософи виводять обговорення цього аспекту ідентичності на діалектичний рівень і передбачають наявність таких різновидів ідентичності, як формальний і реальний. Реальна ідентичність з цих позицій притаманна лише емпіричним об'єктам і має різні форми залежно від онтологічного статусу конкретного об'єкта.

Дослідження сталості-мінливості людини завжди було і продовжує залишатися однією з найпотаємніших і найскладніших проблем. Дискусія з цього питання розгортається у тому плані, що, з одного боку, у поведінці переважної більшості людей виявляється стійкість і передбачуваність. Окремі особистісні характеристики є постійними. Чесна людина завжди говорить правду, принципова – виявляє принциповість навіть на шкоду собі, розумна – схильна чинити розумно у всіх ситуаціях. Навіть такі неординарні ситуації як хвороба, арешт тощо не здатні «вибити людину з колії», зламати її, – особистісний радикал не змінюється, порушення ж неперервності розвитку, окремі особистісні зміни, пов'язані з обставинами, мають місце лише поверхнево. Прихильники інших поглядів (Д. Марлоу, К. Герген) стверджують, що довго існуючих характеристик у людини немає, кожен індивід не зберігає однаковості поведінки в різних ситуаціях. Наприклад, людина змінюється під час переїзду на нове місце проживання, переживши великі страждання. Навіть такі події як одруження або раптове збагачення можуть кардинально змінити особистість [34].

Таку суперечність (двоїстість) пояснюють тим, що кожна людина має певну концепцію самої себе, яка варіює від дуже вузьких уявлень до широких і гнучких узагальнень. Саме ці межі визначають поведінку індивіда в кожній життєвій ситуації (Д. Келлі). Це і є відображенням того, що людина

почувається суб'єктом своїх дій, свого сприйняття, своїх емоцій і усвідомлює свою тотожність і нерозривність із тим, чим вона була напередодні, тобто зміна психіки залежить від того, якою людиною перебуває із самою собою.

Німецькі соціальні психологи Б. Шефер, Б. Шледер виділяють у структурі ідентичності епістемологічну ознаку об'єктивності-суб'єктивності, що стосується царини самосвідомості та групової свідомості. Суб'єктивний компонент ідентичності знаходиться щодо напруженого протиставлення об'єктивному компоненту. Об'єктивно головна функція ідентичності полягає у виявленні стабільності, натомість у суб'єктивному аспекті ідентичності полягає джерело змін і варіацій.

Індивідуальна ідентичність повинна мати подвійну характеристику з урахуванням цього суб'єктивно-об'єктивного принципу. Цю ситуацію досить добре охоплює поняття «цінності» як уявлення про бажане, що використовують при оцінюванні об'єктів, подій, які визначають цілі та засоби поведінки, що створюють ідентичність однієї людини або групи. Індивідуальні цінності інтегрують поведінку та переживання окремої людини, надають їм цілісності. Групові цінності функціонують як правила соціальної взаємодії (Е. Дюркгейм, С. Московичі, Ш. Тейлор). Ідентичність суб'єкта залежить від того, як він сам себе інтерпретує, що для нього є цінністю [33].

У сучасній психології відомі інші погляди, що належать Б. Вілману, Р. Рорті, які заперечують пріоритет цінностей у розвитку ідентичності та висловлюють думки про первинність соціального оточення індивіда, про випадковість людського буття, позбавленого ціннісного сенсу.

Ідентичність у словнику НЛП визначається як: «Ваш Я-образ або Я-концепція. Ким ви вважаєте себе. Цілісність вашої істоти» [27, с. 275]. П. Врица визначає ідентичність як «почуття індивідуальності, яке охоплює різноманітні переконання, цінності, здібності та види поведінки на вищих логічних рівнях. Ми відчуваємо ідентичність, торкаючись матерій глибокої й неперехідної для нас важливості. Ми також відчуваємо ідентичність в інші моменти глибоких міжособистісних контактів» [34, с. 31-32]. Г. Бейтсон припускає, що

ідентичність це сума всього, що ми дізналися про те, хто ми і що ми, поєднана з почуттям Я - «найбільшої номіналізації» [13, с. 31-32].

Ідентичність у неофрейдизмі А. Адлер розуміє як єдність особистості в кожній людині. Кожен індивід є одночасно єдністю особистості та індивідуальним стилем її вираження.

У психосинтезі дотримуються точки зору, що «хоч би як трактувалося відношення між індивідуальним Я і загальним Я – як відношення тотожності або схожості, відмінності або єдності, – найголовніше ясно бачити (в теорії і на практиці) різницю між Я в його сутнісній природі... – і нашою буденною особистістю, нашим обмеженим «я», або его, яке ми зазвичай усвідомлюємо» [1, с. 37-38]. Очевидно, відповідно до концепції Р. Ассаджолі, ідентичність можна трактувати у категоріях самосвідомості як «Я в його сутнісній природі».

Близькими є уявлення про ідентичність К. Юнга, який міркує про поняття «індивідуації» і «самості». Індивідуація полягає у тому, аби стати окремою істотою і «набути нашої глибокої, останньої і незрівнянної унікальності, – стати власною самістю». «Розкладання самості – це самовідмови на користь зовнішньої ролі або уявного значення». «Метою індивідуації є не що інше, як звільнення самості від брехливих покровів персони, з одного боку, і суггестивної влади несвідомих образів – з іншого» [35, с. 235]. К. Юнг робить спробу визначитися не в категоріях самосвідомості, а в категоріях свідомості та несвідомого.

На думку соціального філософа М. Заковоротної, ідентичність – це «модель життя, яка дозволяє розділити Я і навколишній світ, визначити співвідношення внутрішнього і зовнішнього для людини, кінцевого і нескінченного, адаптації і самозахисту, впорядкувати різноманітність з метою самореалізації і самоопису» [12, с. 12]. У цьому визначенні ідентичність представлена через процесуальні та функціональні аспекти.

Гештальтпсихолог А. Казанська зазначає, що ідентичність особистості є відповідністю тому, що людина жива і жива не назавжди. Ідентичність має бути

одночасно і стійкою та гнучкою, вона має піддаватися порівнянням, але не розчинятися у них [15, с. 83].

Отже, можна виділити чотири рівні опису терміну «ідентичність»:

1) рівень очевидності або раціоналістичний (він відображає цілісність, неподільність, натуральність особи як інтегральну властивість), людина є такою, якою вона здається;

2) поняттєвий (він відображає конкретно-науковий зміст, який визначають дослідники, представляє ступінь відповідності людини групі, статі, етносу, роду тощо);

3) глибинний чи ірраціональний (він відображає самість, річ у собі [8, с. 156].

Він ґрунтується на визнанні ілюзорності людської самосвідомості, необхідності розотожнення свідомості з будь-яким наявним змістом свідомості, критикою будь-яких форм самоідентифікації людини у сфері сущого. Ідентичність обговорюють також і як почуття, і як суму знань про себе, і як поведінкову єдність, тобто вона постає як складний інтегративний феномен.

Одним зі складників системи ідентифікацій особистості є професійна ідентичність, аналіз якої представлено нижче.

1.2 Професійна ідентичність у контексті закордонних і вітчизняних досліджень

Поняття «професія» та «профідентичність» певним чином пов'язані. Професія задає змістовні характеристики профідентичності, наче забезпечуючи «морфологію» професійної діяльності та професійної спільності, тим самим, структуруючи «діапазон маневру в межах виконуваної та освоюваної діяльності» (М. Пряжніков), залишаючи можливість для різних варіантів самореалізації всередині професії як групи споріднених спеціальностей.

На думку українських учених – Г. Ложкіна і Н. Волянук [19], професійна ідентичність – це один з ключових критеріїв становлення професіонала. У вузькому розумінні професійну ідентичність автори розглядають як самосвідомість, а також як систему уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. У ширшому сенсі професійна ідентичність належить до понять, у яких виявляються концептуальні уявлення людини щодо її місця у професійній спільноті чи групі. Розуміючи й усвідомлюючи необхідність формування професійної ідентичності, фахівець самостійно ухвалює рішення, якою мірою потрібно й варто приймати конкретну форму діяльності, певний спосіб професійної взаємодії і, відповідно, себе як професіонала. Ідентичними можна вважати лише професіоналів, яким притаманний перетворювальний психологічний потенціал.

На переконання Т. Стефаненко [30], професійна ідентичність є не лише усвідомленням власної тотожності з професійною спільнотою, але і як її оцінка, психологічна значущість членства у ній, своєрідна ментальність, відчуття власної професійної компетентності, самоефективності та самостійності, себто переживання своєї професійної визначеності й цілісності. В цьому аспекті акцент зміщується з ділової та соціально-психологічної, трудового вираження до самовираження, зокрема до образу Я.

Як вважає Л. Шнейдер [34], професійна ідентичність є результатом перебігу професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником конкретної професії та професійної спільноти, а також певна міра ототожнення-диференціації себе зі «справою» і «іншими», що, відповідно проявляється у когнітивно-емоційно-поведінкових самовизначеннях Я. Зміст професійної ідентичності утворюють тотожність, визначеність та цілісність. Тотожність, відповідну розвитку емоційно-мотиваційної та комунікативно-інтерактивної сфер особистості, забезпечує процес персоналізації в професійній спільноті. Визначеність – це результат процесів самовизначення та самоорганізації у ситуаціях професійного

вибору. І, насамкінець, цілісність особистості можна досягнути шляхом розвитку образу Я через рефлексію і самоаналіз.

Становлення професійної ідентичності в рамках професії можливе за виконання таких умов:

1) прецедентної: наявність абсолютно подібних або подібних, таких самих елементів тієї ж системи (власне ідентифікація);

2) інтердиктивної: наявність інших, не таких же елементів, що належать іншій системі (власне відчуження);

3) юстиційної: наявність транслятора інформації про існування цих систем (можливість відрізнити одне від одного).

Реалізація цих умов сприяє формуванню професійно диференційних ознак ще у процесі професійної підготовки. Однак професія як «відправний пункт» для становлення профіидентичності не має таких виражених природних диференційних ознак як, наприклад, стать для статевої ідентичності, етнос – для етнічної. У цьому зв'язку, з одного боку, підвищується значущість внутрішньої роботи з виявлення цих ознак, а з іншого – зростає роль інших, які б помічали ці ознаки і визнавали їх. Крім того, на відміну від статі й етносу, професія – це така вихідна, яка передбачає спеціальну цілеспрямовану, суспільством організовану підготовку та виконується за певну винагороду. Ні стать, ні етнос не передбачають вирішення проблеми ідентичності у зв'язку з такими категоріями, як придатність чи готовність [34].

Вирішення проблеми професійної ідентичності як самореалізації людини на професійній ниві пов'язана з питаннями профпридатності та професійної готовності. Властивість «придатність» відрізняється тим, що може бути приписано лише конкретній ситуації, яка обов'язково охоплює два компоненти: «ця людина» і «дана спеціальність». Властивість «професійна придатність» не притаманна людині як такій. Професійна придатність – це взаємовідповідність певної людини у цій галузі докладання її зусиль у певний час. Професійно придатні якості в кожному випадку нерядоположені, а утворюють щось ціле, систему: громадянські якості, ставлення до професії,

праці, інтереси та схильності, дієздатність, спеціальні здібності, навички, звички, знання, досвід.

Зіставлення професії, професійної ідентичності, професійної придатності та професійної готовності можливе в координатах людської активності:

- професія відповідає рівню зовнішньої активності та представляє професійну (звичайну) зайнятість чимось;
- професійна ідентичність відповідає рівню внутрішньої активності, тобто проявляється в особистісній значущості професійної активності для людини;
- тоді профпридатність та професійна готовність відповідають формам прояву активності, при цьому профпридатність є нижчою формою активності, тому що для її визначення потрібне виявлення ситуативно-обумовлених професійно диференційних ознак, а профготовність є найвищою формою активності, тобто для її визначення потрібно виявлення свідомо-забезпечених професійно-диференційних ознак.

Професія є соціально-об'єктивною частиною професійного континууму людської активності, профпридатність і профготовність – формальні реальності, профідентичність – неформальна, смислова, суб'єктивна реальність. У цьому сенсі професія та професійна ідентичність пов'язані каузальною залежністю як причина та наслідок. Натомість профпридатність і профготовність поєднані з професійною ідентичністю актуальною залежністю як похідні тієї частини професійної реальності.

Професійна ідентичність – психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії і певного професійного співтовариства. Профідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується за допомогою мовних засобів через образ Я. Професійна ідентичність – по суті, є аспектом специфічної інтеграції особистісної та соціальної ідентичності у професійній реальності. Відправним пунктом є самосвідомість, а виконавчим механізмом – процеси ідентифікації-відчуження. Професійна ідентифікація – це об'єктивна та суб'єктивна єдність з професійною групою, справою, яка зумовлює наступність професійних

характеристик (норм, ролей і статусів) особистості. Тоді зворотний процес, пов'язаний з об'єктивним і суб'єктивним відкиданням цієї єдності та відокремленням професійних характеристик особистості є професійне відчуження або професійне відокремлення. Образ є способом вираження профідентичності [34].

Однак варто мати на увазі, що професійна ідентичність не зводиться до професіоналізму – психологічної категорії, об'єктивними ознаками якої є стан мотиваційної та операційної сфери (А. Маркова), і може не збігатися з об'єктивними та суб'єктивними показниками професіоналізму. Якщо розуміти професіоналізм як виразність мотиваційної та успішність операційної сфери людини, то її слід включати як складову професійної ідентичності, але якщо розглядати професіоналізм у контексті особистісного самовизначення та життєвих перспектив, то поняття «професіоналізм» і «профідентичність» виявляються цілком співвідносними.

Професійна ідентичність є результатом процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, що проявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти, певним ступенем ототожнення – диференціації себе зі Справою та Іншими, що виявляється у когнітивно-емоційно-поведінкових само описах Я. Професійна ідентичність спрямована у сьогодення і майбутнє.

Професійна ідентичність має різні джерела формування. Одним із них є об'єктивні межі професійної ідентичності, визначені нормативними державними документами про освіту. Так, людина, яка навчалася на певному факультеті і отримала диплом, сприймається як професійно ідентична своїй професії. Ключовими складовими професійної ідентичності є освітньо-професійна спільність долі та професійна поінформованість. З іншого боку, дослідники наголошують на необхідності розробки професіограми особистих якостей професіонала, тобто у становленні професійної ідентичності певну роль відіграє виражений особистісний радикал. Свою роль у становленні професійної ідентичності віграють певні очікування і переваги, певні ідеальні

образи обраної професії та себе у ній в кожній людині. Утвердженню переживання професійної ідентичності сприяє визнання індивіда навколишніми як професіонала (пригадаймо, часто звучить вже в період навчання у родинно-дружньому колі «Але ти ж психолог!»). Складником професійної ідентичності в цьому випадку позначимо професійну самопрезентацію. У цьому зв'язку професійно диференційованими ознаками є: володіння певною термінологією, використання певного професійного лексикону, цінності та норми, професійні міфи, уявлення про альма-матер, про своїх учителів і професійних попередників, професійно важливі якості фахівця, професійні навички й уміння, професійні прикмети, у деяких випадках – професійний інструментарій.

Сьогодні зовнішні джерела формування професійної ідентичності вважатимуться необхідними, але недостатніми. Натомість внутрішніми джерелами становлення професійної ідентичності є:

- емоційно-позитивне тло, на якому відбувалося отримання первинної та подальшої інформації про власну професію;
- позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- емоційно-позитивне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти;
- успішне засвоєння (присвоєння) прав та обов'язків, норм і правил професійної діяльності;
- ініціювання становлення професійної ідентичності залежить від міри відповідальності, яку фахівець готовий на себе прийняти, співвідношення процесуальної та цільової активності;
- рівня особистісного та «технологічного» розвитку;
- характеру виразності та самоприйняття екзистенційного та функціонального Я;
- сильної мотиваційної готовності до реалізації себе на обраному професійному терені, до входження у професійне співтовариство, до постійного самодослідження та розвитку своєї особистості, образу Я [34].

До моменту, коли молода людина говорить собі: «Я буду психологом», вона вже має мотиваційну готовність (якщо цього немає, то йдеться про маргінальний професійний вибір), а заява на кшталт: «Я – психолог» має власне емоційне ставлення до цього твердження. Це може бути емоційно-нейтральне ставлення, гордість, неприйняття. Неприйняття – це несумісність Я-концепції та професійної реалізації, що виливається у внутрішньоособистісний конфлікт, який, відповідно, блокує самовираження і саморозвиток особистості.

До найбільш значущих точок процесу становлення професійної ідентичності можна віднести:

- виховання відповідно до сформованих традицій у сім'ї (згадаймо про династії) і найближчого оточення;
- отримання інформації про професійну приналежність значущих Інших та переробка цієї інформації;
- отримання інформації про особливості різних професій та її оцінювання;
- формування образу професії, який, можливо, багато в чому залежить від емоційного забарвлення отриманої інформації.

Як узагальнену детермінанту становлення професійної ідентичності в сучасних умовах можна назвати інформаційно насичене довкілля, з якого вичерпуються уявлення про об'єкт і суб'єкт праці, його цілі та завдання, способи здобуття освіти або набуття необхідних навичок, вимоги професії до людини тощо, тобто варто визнати пріоритет зовнішніх джерел розвитку професійної ідентичності на початковому етапі. Основою для подальшого формування особистості є *професійна самоідентичність*. Пояснимо це: N є психологом, відповідно до базової освіти виявляє характерні для «нормативного» психолога риси, має певні професійні знання і вміння – можна говорити про його професійну ідентичність. Якщо при цьому N чітко розуміє, що він психолог, позитивно до цього ставиться, виробляє систему професійно-моральних самооцінок, визначається (відтворюється, будується, підтверджується, вивіряється, визначається – І. Слободчиков, Г. Цукерман) у

своїх професійних позиціях, усвідомлює і виділяє характерні риси людей своєї професії та інших, то можна говорити про професійну самоідентичність N.

Однак професійну ідентичність можна формувати, а професійна самоідентичність досягається. Можна забезпечити чистоту зовнішніх джерел формування професійної ідентичності; не можна сформувати професійну самоідентичність, можна лише створити умови для її набуття.

У циклічній моделі професіогенезу як зміни професійно-діяльнісних стереотипів, запропонованої Є. Єрмолаєвою, професійній ідентичності відводиться регулівна функція. Цю функцію в професіогенезі виконують образи професії і себе в ній. На думку дослідниці, для формування професійної ідентичності необхідне засвоєння професійних стереотипів. Але в плані становлення професійної самоідентичності це є вихідна умова, яка неодмінно має доповнюватися творчим перетворенням стереотипів, їх переробкою і завершуватися цей процес повинен формуванням власної професійної позиції.

Професійна ідентичність – це не лише усвідомлення своєї тотожності з професійною спільністю, але і її оцінка, психологічна значущість членства в ній, професійні почуття, які поділяються, своєрідна ментальність, відчуття своєї професійної компетентності, самостійності і самоефективності, тобто переживання своєї професійної цілісності та певності.

Можливе виникнення хибної професійної ідентичності, побудованої на основі спільності престижу професії, елітарності професійних груп, супер-оригінальності функціонального Я. У цих випадках внутрішні ресурси індивідуальності залишаються не задіяними, весь акцент зроблено на зовнішній аспект, антураж.

У процесі онтогенезу становлення професійної ідентичності проходить низку етапів, що співвідносяться з етапами психічного розвитку дитини та історичного розвитку професійної ідентичності в соціогенезі. Припускають, що таких етапів чотири (пробна періодизація):

1. Допрофесійний – у період дитинства дитина набуває фрагментарних і несистематичних знань про світ професій. Її вибори та переваги ситуативні і

випадкові, найчастіше вона хоче бути тим професійним героєм, який вразив її уяву.

2. Передпрофесійний – на момент закінчення шкільного дитинства підліток досить непогано розуміється на зовнішніх професійно диференційних ознаках. У період юнацтва починається професійне самовизначення, що полягає в ідентифікації зі своєю професією та відокремлення від інших видів професійної діяльності.

3. Поінформований (обізнаний) – у процесі професійного навчання юнак докладно диференціює професійні групи і вже здатний ідентифікуватися з однією із них. У цей період відбувається професійна персоналізація, що полягає в ідентифікації зі своєю спільнотою та відокремлення від інших спільнот, професійне самовизначення при успішному розвитку може бути завершено в загальному вигляді, починається професійна самоорганізація. Професійна ідентичність може формуватися в повному обсязі.

4. Професійний – у поствузівський період молода людина долучається до самостійної професійної діяльності. Більш глибоке засвоєння професійних нормативів і стереотипів диференціює і впорядковує образ «ідеального професіонала», який доповнюється образом «себе як професіонала», що все більш уточнюється у ході професійного самопізнання – від стереотипів поведінки в типових обставинах до моделей творчих рішень у непередбачуваних ситуаціях, самореалізації та розвитку особистості в праці. У цей період трансформується професійне самовизначення (наповнюється особистісним, теоретичним, ситуативним та інструментальним змістом), продовжується професійна самоорганізація.

У психологічному сенсі, за Е. Еріксоном [9], під час становлення професійної ідентичності людина проходить ті самі етапи, як і за соціалізації – довіру, автономію, ініціативність, досягнення, ідентичність, інтимність, творчість, інтеграцію. У стійкому остаточному варіанті професійна ідентичність складається лише на досить високих рівнях оволодіння професією (приблизно до 30-35 років) і постає як стійке узгодження основних елементів

професійного процесу. Професійна ідентичність структурується смислами, хронотопами, цінностями та прототипами, в динамічному аспекті – її «будують» персоналізація, самовизначення, самоорганізація та рефлексія, характеризують тотожність, певність і цілісність, доповнюють картину позиційності, рефлексивності і відповідальності.

Щодо уявлень про зміну ідентичності, то зауважмо, що повна зміна професійної ідентичності можлива і навіть досяжна для дорослої людини за відносно короткі інтервали часу при зміні: справи, професійної спільноти та образу-Я. Прикладами таких радикальних змін є перехід людини зі світської служби на релігійні терени, міграція в іншу країну, ситуації з людиною, про яку говорять «сам себе зробив», «вибився в люди». Якщо змінюється один зі складників, то можлива лише часткова (транзитивна) зміна профіидентичності.

1.3 Основні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів

Наразі питанню підготовки психологів належить чи не одне із чільних місць у системі освіти з огляду на зростання спектру проблемних ситуацій у сучасному суспільстві. В цьому зв'язку виникає потреба у кваліфікованій психологічній допомозі.

Зрозуміло, що нині студентська молодь переживає низку труднощів, пов'язаних з аспектами усвідомлення себе, самопізнання своєї особистості, формування уявлень про професійну діяльність, які, у свою чергу, ускладнюють розвиток і становлення професійної ідентичності молодого покоління. Актуальним є і питання, пов'язане з формуванням професійного складника Я-концепції, який, відповідно, передбачає перманентну роботу суб'єкта зі створення такого внутрішнього образу професійної діяльності, який би був провідним задля реалізації професійної ідентичності. Такі труднощі корелюють здебільшого з особливостями професійної підготовки, яка має орієнтуватись на здобуття суб'єктами навчання високого рівня розуміння

майбутньої професії, зокрема і з процесами самоорганізації, які відповідають за структурність і впорядкованість часу, відведеного на самостійну роботу і навчальну діяльність.

Дослідженням аспектів професійної ідентичності психологів займалися низка науковців.

Зокрема, О. Міненко [23] вивчала особливості формування професійно важливих новоутворень в ідентичності майбутніх психологів в контексті їхніх особистісних змін. Ключовими компонентами професійної ідентичності майбутніх психологів науковиця вважає: прийняття інших, самоприйняття, адаптивність, інтернальність, емоційний комфорт, домінантність.

На переконання відомої відчизняної дослідниці Н. Чепелевої, професійна ідентифікація – це невід’ємна частина професійної самосвідомості особистості, яка передбачає прийняття головних професійних ролей, норм і цінностей, наявність мотиваційних структур, які спонукають людину до ефективної професійної діяльності. Професійна ідентифікація, яка є несформованою, навіть за високого рівня теоретичної підготовки та відпрацьованих практичних умінь, гальмує у фахівця впевненість у процесі виконання своїх функцій, спонукаючи до дії механізми психологічного захисту [26]. Відповідно, йдеться про поєднання розвитку професійної ідентифікації із механізмами особистісного росту майбутніх психологів.

Розглядаючи поняття професійної самоідентифікації, В. Панок і Л. Уманець [26] зауважують, що це таке оволодіння навичками та вміннями, знаннями, за якого здійснюється самопізнання, самодіагностика, застосування до себе певних вимог до професії, а також створюються можливості вибору найвідповідніших до індивідуальних особливостей кожного студента інструментів роботи з клієнтами.

На думку О. Бондаренка [3, с. 202-206], наявність особистісної та професійної ідентичності є важливою рисою психолога. Вчений зауважує, що суперечності в особистісній і професійній самосвідомості зумовлюють порушення особистісної і професійної ідентичності психолога. Натомість

досягнення адекватної професійної ідентичності, навпаки, знижує рівень тривожності, невпевненості, авторитарності, а також підвищує рівень особистісного потенціалу і скорочує дистанцію між «я-функціональним» і «я-екзистенційним».

Ж. Вірна [7] досліджувала механізм ідентифікації образу «Я» із образом професіонала як результат дії особистісного прийняття професії. Отже, на думку вченої, усвідомлення ідеального професійного образу сприяє повноцінному усвідомленню реального професійного Я. У своїй праці авторка виокремила також і форми професійної ідентифікації (контрастно-позитивну, перспективно-позитивну, перспективно-негативну, контрастно-негативну). Останні супроводжує комплекс особистісних властивостей, які охоплюють психологічні та психофізіологічні ресурси професійної реалізації на кожному із етапів професійного становлення.

Є. Чорний [32] у контексті сутності професійної ідентичності психолога запропонував виокремити «істинну» і «штучну» ідентичність. Перша, на думку автора, – це результат успішного перебігу процесу самоактуалізації. Особливості її прояву характеризуються автентичним поглинанням в професійну самореалізацію, а прикметною особливістю є перевага установки допомогти іншим перед природною установкою на самопомогу. Натомість «штучна» професійна ідентичність, яка формується під впливом конформності, моди чи престижу, а також помилкових цілей, здатна зумовлювати «оманливу» адаптацію до професії, яка, відповідно, стане джерелом стагнації особистості і перешкоджатиме особистісному зростанню.

Зазначмо, що в деяких дослідженнях, присвячених проблематиці розвитку та формування професійної ідентичності майбутніх психологів, трапляються дані, одержані в результаті проведення групової та індивідуальної роботи зі студентами-психологами I-III курсів, направленої на професійне й особистісне самовизначення. І, відповідно, виявлено, що досить серйозною перешкодою у цій роботі є несформована власна ідентичність, яка проявляється у конкретних порушеннях образу Я. Частими проявами останніх є сформований

«застиглий», ригідний образ, коли суб'єкт міцно за нього тримається і лише з ним співвідносить новий життєвий досвід. Якщо ж таке не вдається, то він страждає від суперечностей між новим досвідом і звичними уявленнями про себе. Студент не готовий розвивати образ Я. Або ж образ загалом є несформованим: простежується лише еkleктика поєднання різних аспектів Я. Новий досвід спонукає лише до тривоги і не сприяє внутрішньому розвитку [6].

Почуття ідентичності має стати фактом усвідомлення, себто бути відрефлексованим і усвідомленим суб'єктом, а його надбання стане умовою формування внутрішньої єдності особистості, інакше кажучи – передумовою формування цілісного образу Я і єдиного ціннісно-сміслового простору суб'єкта [6].

Чинником розвитку професійної ідентичності деякі науковці вважають професійну обізнаність (або поінформованість), проблемами забезпечення якої займалися відомі вітчизняні вчені. Зокрема, В. Панок [28] пропонує трьохрівневу структуру набуття професійних психологічних знань. Фундамент першого, загальнонаукового рівня мають складати теорії, гіпотези та факти, які встановлені в дослідженнях; другий рівень – це практична психологія, і, відповідно, третій – прийоми та досвід роботи у певній конкретній техніці (техніках), чи, іншими словами, індивідуально-типологічний рівень, суть якого полягає у врахуванні особливостей кожної особистості, яка навчається.

Доволі важливим у розвитку професіонала є власне особистісне зростання, яке виступає особливою передумовою професійного становлення особистості. Останнє, ґрунтуючись на психологічній і особистісній зрілості майбутніх фахівців, спонукає до виникнення такого необхідного складника особистості фахівця, як професійна ідентичність.

Аналізуючи літературу з розглядуваної тематики, можна виокремити чинники, які так чи інакше впливають на становлення професійної ідентичності майбутніх психологів. Зокрема, розвиток професійної ідентичності залежить: 1) від емоційно-позитивного сприйняття себе як майбутнього професіонала (фактично у якості суб'єкта професійної діяльності); 2) позитивного ставлення

до інформації щодо майбутньої професії (від якого залежить формування образу професії [25]; 3) успішного засвоєння прав та обов'язків, норм і цінностей професійної діяльності.

Неабияку роль у становленні професійної ідентичності відіграють деякі ідеальні образи обраної професії, усвідомлення власної приналежності до останньої, очікування індивіда, а також можливості соціальних перспектив, які дає ця професія. На етапі навчання доволі важливим є визнання індивіда майбутнім професіоналом, чи, принаймні, фокусування уваги на його якостях, які уможливають забезпечення ефективного розв'язання професійних завдань. А це, у свою чергу, підвищує рівень мотиваційної готовності до розвитку своєї особистості, образу «Я», пошуку контактів із представниками професійної спільноти та реалізації себе за обраним фахом.

Досить вагомими чинниками розвитку професійної ідентичності вважають: міру володіння певною термінологією, нормами та цінностями, застосування певного професійного лексикону, професійно важливі якості фахівця, уявлення щодо професійних міфів, прикмет і професійних попередників [10; 11].

Поміж чинників, які стимулюють розвиток професійної ідентичності, доцільно виокремити процес ототожнення індивіда себе із тією професійною групою, яка виконує відповідні функції. Також важливим є прагнення і бажання індивіда «влитись» у професійну спільноту. Останню можна розглядати як певну функціонуючу структуру, яка є джерелом професійної взаємодії представників однієї професії, які, відповідно, є носіями особливостей спілкування, цінностей, норм конкретної професії. Важливими формами організації професійної ментальності для майбутніх психологів у контексті професійної спільноти є зовнішні атрибути професії (до прикладу, дрес код, певна символіка, професійний інструментарій); особливості професійного мовлення (володіння відповідною психологічною термінологією); професійні знання, уміння й навички; професійні прикмети, традиції (специфіка поведінки, свята, певні етичні норми,); професійно важливі якості тощо.

У становленні професійної ідентичності важливим чинником є професійне спілкування і взаємодія студентів із фахівцями професійної спільноти. Саме в такому зв'язку «запозичуються» елементи професійного мислення й досвіду. Успішність такого процесу переважно визначають активна позиція і міра включення людини в цю систему професійно-діяльнісних зв'язків і стосунків, взаємодія із суб'єктами якої уможливорює формування у неї здібностей до самостійного цілепокладання, а також і регулювання професійної діяльності. Саме цю функцію беруть на себе викладачі. Вони сприяють усвідомленню студентом власної приналежності до конкретної професії чи до певної професійної спільноти.

Отже, в основі професійного становлення майбутнього психолога лежить проблема формування його професійної ідентичності. Останню можна схарактеризувати як структурне поліаспектне утворення, результат процесів особистісного та професійного самовизначення, яке проявляється в усвідомленні себе представником певної професії і прийнятті ключових професійних ролей, норм і цінностей. Розвиток професійної ідентичності і її складників є суттєвими для успішного професійного зростання та забезпечується розмаїттям чинників, провідним із яких є сформований образ «Я». Тому, здатність до зміни своєї ідентичності можна й необхідно формувати ще на етапі навчання у ЗВО.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Організація і методика дослідження

Загалом, реалізація нашого дослідження відбувалась у три етапи. На першому етапі було здійснено огляд наукової літератури з розглядуваної проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його завдання і гіпотезу. На другому етапі – проведено саме емпіричне дослідження особливостей розвитку професійної ідентичності психолога. На третьому – здійснено аналіз й інтерпретацію результатів дослідження, сформульовано висновки.

У дослідженні взяли участь 30 респондентів – студентів 3-го курсу денної і заочної форм навчання спеціальності «Психологія» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Зазначмо, що саме в студентські роки здійснюється інтенсивне досягнення людиною власної ідентичності, свого образу «Я», а середовище закладу вищої освіти здатне забезпечити можливості прояву та зміцнення суб'єктивної позиції студента і створити оптимальні умови для усвідомлення себе. Саме усвідомлення образу майбутньої професійної діяльності, зокрема набуття професійних знань й умінь (як і критичний період розвитку професійної ідентичності), на думку Ж. Вірної [55], припадають на перший і третій рік навчання у ЗВО.

У дослідженні використано такий психодіагностичний інструментарій:

З метою дослідження когнітивного складника професійної ідентичності було використано методику «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда [14]. Її часто застосовують у психодіагностичній практиці в якості варіанту нестандартизованого самозвіту. Досліджуваним пропонували відповісти на запитання «Хто Я?» та дати 20 різних відповідей, які б віддзеркалювали уявлення про себе. Наголошували на важливості щирих відповідей, довільному їхньому розташуванню, не турбуючись при цьому про їх логічність і значущість. На проведення методики було відведено 15 хвилин. Відповіді опитаних фіксували на спеціальних бланках з 20-ма пронумерованими лініями і згодом опрацьовували за допомогою методу контент-аналізу. Результати представлялись у балах. Кожне поняття, яке відповідало за своїм змістом діагностованому компоненту, оцінювали одним балом. Особливу увагу приділяли виявленню й аналізу об'єктивних і емоційних складників Я-структури та їх співвідношенню у майбутніх психологів. Під об'єктивним складником розглядали статусні та рольові самохарактеристики, натомість до емоційного складника було віднесено самоописи, пов'язані з емоційним ставленням до себе. За допомогою цієї методики також виявляли особистісно-професійні Я-конструкти, які визначають рівень усвідомлення власної тотожності з професією психолога та професійною спільнотою, і свідчать про загальний рівень розвитку професійної ідентичності.

Задля дослідження рівня сформованості образу професії, що є складником когнітивного компоненту професійної ідентичності, нами використано методику «Особисті професійні плани» Є. Климова [16]. З метою діагностичних цілей використано сім пунктів особистого професійного плану (надалі – ОПП), які, на наш погляд, є найзначущішими для розв'язання поставлених завдань, і такі, що уможливають формулювання висновків щодо наявності у майбутніх психологів професійних цілей і уявлень про шляхи та можливості їх реалізації.

В ході опитування респондентам пропонували заповнити анкету, яка містить сім пунктів щодо перспектив своєї професійної діяльності: 1. «Головна

професійна мета». 2. «Найближчі професійні цілі». 3. «Знання вимог професії до людини». 4. «Знання можливостей для утілення професійних цілей». 5. «Визначення шляхів підготовки задля досягнення професійних цілей». 6. «Наявність резервного варіанту». 7. «Практичне втілення професійних цілей».

Обробку результатів було зведено до реєстрації отриманих відповідей за кожним пунктом (фіксували будь-які варіанти відповідей, які мають професійну спрямованість) та їх кількісного підрахунку у відсотках від загального числа відповідей опитаних – майбутніх психологів. Фактично, з'ясовували наявність відповідного професійного уявлення в респондентів щодо кожного пункту.

На переконання Л. Шнейдер [34], на основі особистого професійного плану можна також емпірично виокремити невиражений, пасивно-виражений і активно-виражений рівні професійної ідентичності. Невиражену професійну ідентичність характеризують усвідомлення магістральної і ближньої професійних цілей, прагнення зрозуміти свою справу, оволодіти нею цілком, освоїти всі трудові функції. Характеристика власне суб'єкта діяльності – мрійливий (відповідають 1, 2 пункти ОПП).

Виражену, пасивну професійну ідентичність характеризують засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення власних можливостей, уявлень у плані виконання певної діяльності, здійснення діяльності за зразком. Характеристика власне суб'єкта діяльності – обізнаний (пункти 3, 4 ОПП).

Виражену, активну професійну ідентичність характеризують пошук індивідуальних, додаткових шляхів професійної підготовки, практична реалізація обраних професійних цілей, самостійне й усвідомлене виконання діяльності, самоорганізація, формування свого індивідуального стилю діяльності. Характеристика власне суб'єкта діяльності – умілий (пункти 5, 6, 7 ОПП). Сьомий пункт автор пропонує розглядати як корелят стійкої професійної ідентичності.

З метою дослідження емоційно-оцінного компоненту професійної ідентичності майбутніх психологів застосовано окремі шкали тесту самоствавлення В. Століна, С. Пантілеєва [14]. Самоствавлення розуміють як складну емоційно-оцінну систему і здатне втілитись через емоційний складник самосвідомості, який нерозривно пов'язаний із когнітивним компонентом, оскільки саме на ґрунті знань про себе в людини формується ставлення до своєї особистості – позитивне чи негативне. І, відповідно, на його основі вибудовується модель учинків і дій, яка й утворює поведінковий компонент ідентичності. Категорія «ставлення» є провідною для процесу розвитку і формування особистості, завдяки якій здійснюється оцінювання і прийняття/неприйняття власного Я [2; 31].

Спираючись на попередні теоретичні узагальнення, вважали за доцільне використати такі шкали:

«Самовпевненість» – виявляє ставлення до себе як до самостійної, впевненої, надійної та вольової людини, яка має за що шанобливо ставитися до себе. Позитивний полюс утворено самовпевненістю, високим рівнем самоствавлення, відчуттям сили Я, натомість негативний – незадоволеністю своїми можливостями, почуттям слабкості, сумнівом у можливості викликати до себе повагу.

«Самоприйняття» – основу його складають почуття симпатії до себе, погодження з власними внутрішніми переконаннями, прийняття себе таким, як є (разом із наявними недоліками). Пов'язане також зі схваленням власних планів і бажань, дружнім, поблажливим ставленням до себе. Шкала не містить негативного полюса, себто тверджень, які корелюють із негативним ставленням до себе. А тому, звідси випливає, що зниження, скажімо, симпатії, не обов'язково має зумовлювати підвищення рівня самозвинувачення.

«Самоуправління» – високий бал за цією шкалою свідчить про виразне переживання опитаним власного «Я» як внутрішнього стрижня, який інтегрує й організовує його особистість, спілкування і діяльність. Позитивний полюс означеної шкали також віддзеркалює уявлення про те, що індивід сам є

джерелом активності й досягнутих результатів, здатний ефективно керувати своїми переживаннями на предмет самого себе шляхом саморегуляції. Натомість негативний полюс указує на залежність від зовнішніх обставин, тенденцію ухилятися від пояснення власних учинків своїми особистісними властивостями, а також на внутрішню напруженість і слабку саморегуляцію.

«Самозвинувачення» – свідчить про негативне самоствавлення, яке супроводжують самозвинувачення, негативні емоції на адресу власного Я. Індивід, який позитивно відповідає на твердження питальника, переживає провину за власні невдачі й існуючі недоліки. Маркований складник не містить твердження, які корелюють із позитивним ставленням до себе. Це однополюсний складник, який самостійно присутній у системі самоствавлення. Очевидно, що розщеплення у свідомості дихотомії «позитивно-негативного ставлення до себе» є доволі загальним механізмом, що пов'язаний із захисними функціями самосвідомості.

«Самоінтерес» – відповіді за цим компонентом інтерпретують як виявлення інтересу до своєї особистості, прагнення до розвитку, удосконалення і змін. Позитивні відповіді респондента на твердження характеризує уявлення про те, наскільки його особистість (характер, діяльність) здатна зацікавити, викликати повагу, схвалення, симпатію. Протилежний полюс утворено небажанням щось конструктивно змінювати, сумнівами в цінності своєї особистості та її інтересі щодо інших нарівні з втратою інтересу до власного внутрішнього світу, а також недооцінкою і відчуженістю від свого Я. Під час діагностики досліджуваним пропонували відповідно позначити твердження опитувальника, з якими вони погоджуються/не погоджуються. Результати представлялись у балах.

2.2 Особливості професійної ідентичності майбутніх психологів

2.2.1 Дослідження когнітивного складника професійної ідентичності майбутніх психологів

За методикою «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда виявлено, що загальна кількість відповідей у досліджуваних складає діапазон 17-20, що, відповідно, підтверджує деяку когнітивну ускладненість образу «Я» на «екваторі» терміну навчання у ЗВО.

Самохарактеристики, отримані в результаті емпіричного дослідження, було об'єднано в об'єктивні, емоційні й професійні, які надалі називатимемо складниками або компонентами образу «Я». Отже, до самохарактеристик об'єктивного типу віднесено такі відповіді: «друг», «особистість», «людина», «сестра/брат», «донька/син», «дівчина/хлопець», «кума», «майбутня дружина/чоловік» тощо. Самохарактеристики емоційного типу окреслили такі відповіді: «емпатійна», «доброзичлива», «любляча», «товариська», «мрійлива», «хороша», «весела», «рівноважена», «енергійна», «серйозна» тощо. І, професійний компонент образу «Я» опитаних відображено у відповідях на кшталт: «психолог», «майбутній фахівець», «майбутній психолог», «студент», «професіонал», «консультант» тощо.

Зазначмо, що розподіл згаданих вище компонентів Я-образу – об'єктивного, емоційного та професійного у студентів-психологів продемонстрував, що у своїх самоописах респонденти найчастіше вживають поняття, які утворюють зміст емоційного компоненту (49 %). Рідше трапляються об'єктивні – 23 % і поняття, які віддзеркалюють зміст професійного складника – найменше 14 % (рис. 2.1).

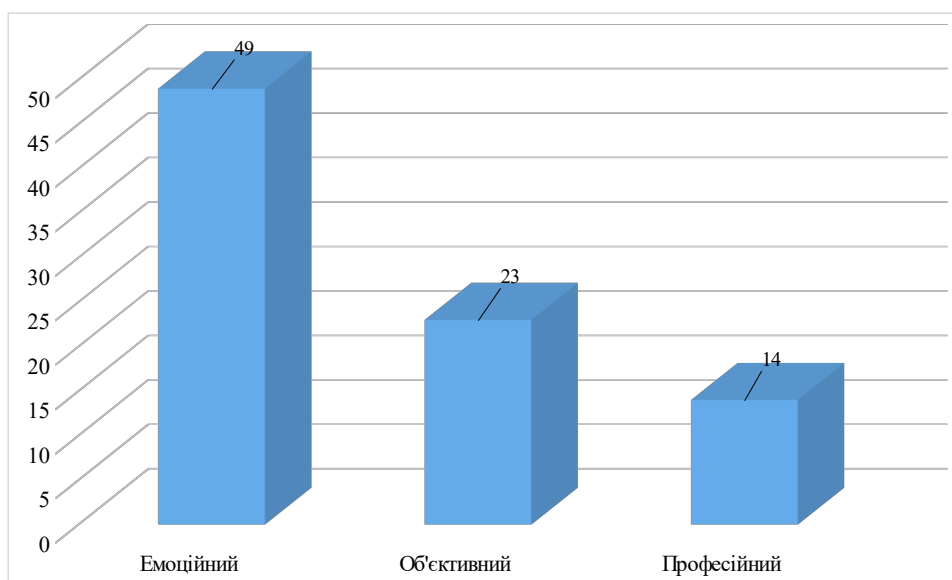

Рис. 2.1. Відображення компонентів Я-образу – емоційного, об'єктивного та професійного у студентів-психологів (у %)

Зауважмо, що серед опитаних виявлено також 14 % майбутніх психологів, які у своїх відповідях маркували певну кількість випадкових, недоречних самохарактеристик (скажімо, «вогонь», «я люблю весну», «колючка», «вода», «пухнастик», «зірка», «хамелеон», «сонечко», «вітер» тощо). У цьому зв'язку і також наявністю самохарактеристик, які не були важливими для нашого дослідження, а відтак і не віднесені до жодного зі складників, ми пояснюємо відсутність сумарного показника у 100 % всіх складників у респондентів (рис. 2.1). Простежувалась також і відсутність на бланках окремих досліджуваних усіх 20-ти відповідей.

Доволі цікавим є той факт, що професійні характеристики в 64 % описів розміщено серед перших шести відповідей, натомість у 36 % випадках – подібні відповіді розташовано з 11 по 16 позиції. Виявлене є свідченням того, що етап навчання у закладі вищої освіти уможливив майбутнім психологам сформувати в себе, бодай ще не достатньо виражений, образ «Я у професії». Водночас вираження незначного відсотку професійного компоненту в образі «Я» опитаних підтверджує, що лише невелика кількість студентів має схильність до професійного самоусвідомлення – важливої умови формування професійної ідентичності. Тому існує необхідність здійснювати відповідні психологічні впливи, спрямовані на розвиток професійних підструктур самосвідомості.

Обчислюючи величини середніх значень (M_x) кожного зі складників образу «Я» майбутніх психологів і їх стандартних відхилень (σ_x) (табл. 2.1)

Табл 2.1

Середні значення і стандартні відхилення складників образу-Я майбутніх психологів

Респонденти $n = 30$	Складники образу «Я»					
	Об'єктивний		Емоційний		Професійний	
	M_x	σ_x	M_x	σ_x	M_x	σ_x
	4,78	1,63	9,6	1,47	2,27	0,69

з'ясовано, що міра варіативності індивідуальних значень є більшою за об'єктивним та професійним складниками, а при перевірці достовірності відмінностей середніх значень кожного зі складників образу «Я» для опитаних за допомогою непараметричного критерію для незалежних вибірок U-Манна-Уїтні статистичну значущість було доведено лише за професійним складником ($p < 0,01$).

Аналізуючи професійний складник образу «Я» респондентів – майбутніх психологів ми також звертали увагу на наявність самохарактеристик, пов'язаних зі ставленням до діяльності («добросовісна», «наполеглива», «відповідальна», «цілеспрямована», «пунктуальна», «працездатна» тощо). Однак зауважмо, що їхня важливість у структурі професійної самосвідомості не є вагомою. Водночас їх можна розцінювати як елемент сформованої професійної ідентичності, з огляду на те, що вони віддзеркалюють загальне ставлення і до майбутньої професійної діяльності опитаних. Серед досліджуваних виявлено 9 % подібних самохарактеристик.

У структурі образу «Я» неабияку роль відіграють як позитивні, так і негативні характеристики, які корелюють із взаєминами з іншими людьми й оцінним сприйняттям себе. Критерієм сформованості образу «Я» вважають також наявність логічного співвідношення позитивних і негативних самохарактеристик із превалюванням перших (прикладом позитивних

самохарактеристик опитаних є: «врівноважена», «хороша», «розумна», «оптимістична», «порядна», «доброзичлива», «смілива», «впевнена», «добра», «вихована», «весела», «активна» тощо; а також негативних: «депресивна», «лінива», «дратівлива», «невпевнена у собі», «пасивна», «агресивна», «егоїстична», «нерішуча», «непринципова», «злопам'ятна» тощо). Наявність негативних висловлювань є доволі значущим фактором. Він характеризує особистість як таку, що здатна рефлексувати свої психологічні особливості, усвідомлювати власні недоліки, визнавати їх та, мабуть, готова до самозмін і самовдосконалення, що є необхідною умовою задля професійного становлення практичного психолога. На випадок появи значної кількості негативних самохарактеристик можна міркувати про проблеми особистісні та міжособистісні, наявність кризових тенденцій, а також неадекватної самооцінки і самосприйняття.

Зауважмо, що в процесі дослідження серед опитаних виявлено значну кількість негативних конструктів. Це можна пояснити тим, що очевидно негативні тенденції в образі «Я» окремих його представників є свідченням кризи ідентичності (вона є нормативною для такого вікового етапу і підтверджується окремими науковими дослідженнями [6]), пов'язаної з несформованістю життєвих і професійних перспектив; зниженням рівня мотивації на отримання знань; специфікою особистісних характеристик респондентів, які перебувають в пошуку певних орієнтирів і норм для оцінки власної поведінки та поведінки інших людей.

Отже, можна констатувати, що образ «Я» у переважної більшості досліджуваних характеризується достатнім рівнем когнітивної ускладненості, а переважна більшість суджень про себе є позитивно вираженою. Однак при цьому в певній частині респондентів часто-густо трапляються негативні самохарактеристики, що свідчать про наявність певних особистісних проблем. Проте незначна кількість негативних суджень є свідченням здатності до самокритичності й адекватного самоусвідомлення.

З огляду на те, що сформований образ «Я» має містити достатню кількість когнітивних, диференційованих конструктів об'єктивного, емоційного й професійного змісту, що стосуються своєї особистості, можемо об'єднати респондентів у дві групи: представників першої вирізняють відносна чіткість і стійкість уявлень про себе, достатній рівень сформованості образу «Я». Останній виражається в його когнітивній насиченості й наявності достатньої кількості об'єктивних, емоційних і професійних (у їх логічному співвідношенні) позитивно забарвлених конструктів. Серед опитаних таких виявилось 27 %.

Натомість представники другої групи продемонстрували недостатній рівень сформованості образу «Я». Для них характерним є: недостатня кількість когнітивних конструктів або їх бідність, домінування лише однієї зі складових образу «Я», частота появи самохарактеристик із негативним емоційним відтінком, суперечливість і неузгодженість окремих самоописів. Таких опитаних виявлено 75 %.

І, відповідно, низький рівень вираження професійних самохарактеристик респондентів – майбутніх психологів на тлі несформованості чіткого образу «Я» може свідчити про низький рівень розвитку професійної ідентичності, що, відповідно, потребує застосування засобів психологічного впливу задля нормалізації цього процесу.

2.2.2 Дослідження рівня сформованості образу професії

З метою дослідити рівень сформованості образу професії, який є складником когнітивного компоненту професійної ідентичності, було застосовано методикау «Особисті професійні плани» Є. Климова. Дослідження наявності у студентів – майбутніх психологів професійних цілей і уявлень щодо шляхів і можливостей їх реалізації здійснювали шляхом визначення кількості відповідей професійного спрямування за сімома пунктами особистого професійного плану (ОПП). Результати опитування представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники ОПП студентів – майбутніх психологів (у %)

№ з/п	Пункти ОПП	Показник
1	Ключова професійна мета	91
2	Найближчі професійні цілі	84
3	Знання вимог професії до людини	98
4	Знання можливостей для реалізації професійних цілей	93
5	Визначення шляхів підготовки задля утілення профцілей	91
6	Наявність резервного варіанту	82
7	Практичне утілення професійних цілей	70
Середнє значення		87

Отже, серед усіх пунктів ОПП у майбутніх психологів пункт «знання вимог майбутньої професії» отримав найбільший відсоток – 98 %. Виявлене є очевидним, з огляду на те, що студенти-третьокурсники вивчили низку професійно спрямованих дисциплін, а відтак набули певних знань, умінь і навичок про майбутній фах.

Децю нижчий відсоток належить четвертому-п'ятому пунктам (93 % і 91 % відповідно), що знову-таки зумовлено терміном навчання у ЗВО, бажанням і можливостями брати участь у різних заходах професійного спрямування (наукових конференціях, олімпіадах, тренінгах, семінарах тощо) і, відповідно, можливостями набуття необхідних знань. Водночас зауважмо, що усвідомлення і знання своїх ресурсів і можливостей у майбутніх психологів можна оцінити крізь призму їх досвіду участі в групах особистісного зростання, орієнтованих на самоприйняття і саморозвиток у контексті процесів самоусвідомлення.

Доволі високий кількісний показник (91 %) зафіксовано за першим пунктом – «ключова професійна мета». У переважній більшості відповіді опитаних мали такий зміст: «стати хорошим професіоналом у галузі психології», «хочу стати кваліфікованим психологом», «розібратись у собі», «допомагати іншим людям», «навчитись проводити тренінги», «відкрити приватний кабінет з надання психологічної допомоги» тощо. Лише 3 % респондентів давали відповіді, не пов'язані з професійним психологічним спрямуванням, що вони пояснювали навчанням за даним фахом не за своїм

бажанням (такі моменти було прояснено під час бесід після проведення діагностичної роботи). Загалом, отриманий відсоток є свідченням реалістичності уявлень у плані працевлаштування і наявності певних елементів розчарування у здійсненому професійному виборі.

За другим пунктом плану – «найближчі професійні цілі» простежується певне зниження загального рівня відсоткового представлення, порівняно з попереднім пунктом (84 %). В основному досліджувані вказували на власне бажання «успішно завершити університет», «розібратись у собі», «навчитись проводити тренінги», «вступити до магістратури» тощо. Зазначмо, що окремі відповіді за змістом десь майже були тотожними до відповідей на перший пункт плану. Можна припустити, що в респондентів простежується певна відсутність чіткого розмежування понять основної професійної мети та певних завдань, розв'язання яких в контексті «тут і тепер» є важливим задля утілення цієї мети у прийдешньому.

Якщо ж розглядати шостий-сьомий пункти ОПП, то цікавим є факт зниження відсотків «правильних», себто професійно забарвлених, відповідей. Складнощі, які виникли при написанні «резервного варіанту» і «практичної реалізації професійного плану» можна скорелювати із реалістичністю уявлень у плані практичного застосування набутих знань і умінь нарівні з розширенням спектру інших можливостей (про це свідчить незначне підвищення показників по шостому пункту).

З метою визначення взаємозалежності між пунктами ОПП було використано «фі-коефіцієнт зв'язаності». Кореляційний аналіз по пунктах ОПП продемонстрував наявність невираженого, однак статистично значущого зв'язку між «знанням вимог професії до людини», «знанням можливостей для утілення професійних цілей» і «визначенням шляхів підготовки для досягнення професійних цілей» ($\phi = 0,482$, $\phi = 0,347$, $p \leq 0,01$).

Очевидно, що наявність професійних знань спонукає до розширення палітри власних можливостей і їх усвідомлення, а наявність ключової професійної мети формує підоснову задля диференціації цілей, реалізація яких

у найближчий час уможливить утілення головної професійної мрії у прийдешньому.

На переконання Л. Шнейдер [34], на основі особистого професійного плану можна також емпірично виокремити невиражений, пасивно-виражений і активно-виражений рівні професійної ідентичності. Невиражену професійну ідентичність характеризують усвідомлення магістральної і ближньої професійних цілей, прагнення зрозуміти свою справу, оволодіти нею цілком, оволодіти всі трудові функції. Характеристика власне суб'єкта діяльності – мрійливий (відповідають 1, 2 пункти ОПП).

Виражену, пасивну професійну ідентичність характеризують засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення власних можливостей, уявлень у плані виконання певної діяльності, здійснення діяльності за зразком. Характеристика власне суб'єкта діяльності – обізнаний (пункти 3, 4 ОПП).

Виражену, активну професійну ідентичність характеризують пошук індивідуальних, додаткових шляхів професійної підготовки, практична реалізація обраних професійних цілей, самостійне й усвідомлене виконання діяльності, самоорганізація, формування свого індивідуального стилю діяльності. Характеристика власне суб'єкта діяльності – умілий (пункти 5, 6, 7 ОПП). Сьомий пункт автор пропонує розглядати як корелят стійкої професійної ідентичності.

Отже, в цьому контексті нами виявлено тенденцію до підвищення рівня професійної ідентичності в плані вираженому, але пасивному. Загалом, студенти – майбутні психологи постають як мрійливі й обізнані. Аналіз отриманих результатів свідчить і про те, що розвиток професійної ідентичності майбутні психологи пов'язують із побудовою тимчасової професійної перспективи, яка передусім задається узагальненими, певною мірою ідеалістичними образами професійного прийдешнього, а згодом наповнюється конкретним професійним змістом. Водночас кількість відповідей щодо знань вимог професії, своїх власних ресурсів і шляхів підготовки задля реалізації

намічених цілей у респондентів свідчить про те, що якість і тривалість навчання у ЗВО є доволі важливим чинником впливу на формування образу професії, а відтак і на розвиток професійної ідентичності студентів.

2.2.3 Дослідження емоційно-оцінного складника професійної ідентичності майбутніх психологів

Задля вивчення особливостей емоційно-оцінного компоненту професійної ідентичності у респондентів – майбутніх психологів, ми застосували окремі шкали питальника самоствавлення В. Століна, С. Панталеєва, як-от: «самовпевненість»; «самоприйняття»; «самоуправління»; «самоінтерес» і «самозвинувачення». Згідно з наявними уявленнями, система ставлення до себе складається з двох компонентів: оцінного й емоційного ставлення, які, відповідно, і різняться за своєю суттю. В основі емоційного ставлення лежать безпосередні емоційні переживання, натомість оцінне ставлення є опосередкованим. У таблиці 2.3 представлено середні значення і стандартні відхилення показників самоствавлення опитаних.

Таблиця 2.3

Показники самоствавлення студентів – майбутніх психологів

Опитані	Показники									
	Самовпевненість		Самоприйняття		Самоуправління		Самоінтерес		Самозвинувачення	
	M_x	σ_x	M_x	σ_x	M_x	σ_x	M_x	σ_x	M_x	σ_x
і	4,35	1,55	3,86	1,69	4,32	1,27	7,12	2,03	5,32	1,94

Отже, для майбутніх психологів – студентів 3-го курсу характерними є такі показники за відповідними шкалами (табл. 2.3). Можна констатувати деяке зниження самоінтересу, а також самоприйняття, що на тлі збільшення негативних самохарактеристик за методикою «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда є підтвердженням кризових тенденцій в ідентичності, які зумовлюють незадоволеність актуальною ситуацією саморозвитку і навчання і

характеризують прагненням до змін і переходу на новий етап самоусвідомлення – особистісного та професійного.

Результати рівнів вираження – високого, середнього та низького показників самоставлення представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівні вираження показників самоставлення майбутніх психологів (у %)

№ з/п	Шкали	Рівні вираження	Показники
1	Самовпевненість	Високий	24,2
		Середній	52
		Низький	23,8
2	Самоприйняття	Високий	17,5
		Середній	45,6
		Низький	36,9
3	Самоуправління	Високий	15,0
		Середній	54,2
		Низький	30,8
4	Самоінтерес	Високий	9,8
		Середній	83
		Низький	7,2
5	Самозвинувачення	Високий	36,2
		Середній	53
		Низький	10,8

Загалом, студентів – майбутніх психологів, які за змінною «самовпевненість» вирізняє високий показник (табл. 2.4), сприймають себе впевненими, вольовими, самостійними та надійними людьми. Вони мають за що себе поважати. У них превалує відчуття сили власного «Я». Перешкоди на шляху до втілення мети сприймаються ними як посильні, і такі, що можна здолати. Середній рівень вираження самовпевненості є свідченням здатності опитаних за звичних умов і ситуацій зберігати працездатність. Однак за несподіваного виникнення труднощів вони втрачають упевненість в собі, натомість зростає рівень тривожності. І низькі значення за цією змінною характеризують опитаних як таких, що сумніваються у своїх можливостях, а це, у свою чергу породжує неповагу до себе, ускладнює досягнення намічених цілей.

Досліджуваним, які продемонстрували високі показники за шкалою «самоприйняття», властиві здатність сприймати всі аспекти власного «Я», приймати себе в усій повноті поведінкових проявів, симпатія до себе. Середні ж значення віддзеркалюють здатність приймати не всі свої позитивні та критикувати не всі негативні аспекти. Натомість прояв низьких значень цієї змінної вказує на загальне негативне тло сприйняття себе, рівень симпатії до себе виражено недостатньо, часто виявляється епізодично.

Загалом, діагностична змінна «самоуправління» є відображенням уявлення людини про головне джерело розвитку власної особистості, своєї активності, досягнень і результатів. Отже, досліджувані з високими показниками за цією шкалою регулятором успіхів і досягнень вважають себе, переживаючи власне «Я» як внутрішній стержень, що спрямовує і координує всю активність, організує поведінку та взаємини з людьми. Середні ж значення респондентів розкривають особливості ставлення до свого «Я» залежно від рівня адаптованості до ситуації, натомість низькі – міру підвладності «Я» зовнішнім подіям і обставинам. В опитаних із такими показниками механізми саморегуляції є послабленими, а переживання щодо свого «Я» часто супроводжуються внутрішньою напругою.

Високі показники за діагностичною змінною «самоінтерес» (табл. 2.4) характеризують опитаних як таких, що прагнуть розвивати й удосконалювати своє «Я», а також віддзеркалюють рівень їхньої зацікавленості своєю особистістю, потенціалом власного внутрішнього світу. Студенти, які вирізняються середнім рівнем вираження показників, володіють певною вибірковістю у ставленні до себе: за високої оцінки певних своїх якостей простежується недооцінювання інших, без прагнення їх зміни чи удосконалення. Натомість низькі значення свідчать про підвищення рівня чутливості до зауважень і критики нарівні з відсутністю інтересу до своєї особистості й небажанням щось конструктивно змінювати.

Рівень вираження негативних емоцій у напрямі свого «Я» досліджуваних характеризує шкала «самозвинувачення». Високі значення підтверджують

готовність переживати почуття провини за всі невдачі, а також про активізацію реакції захисту власного «Я» у вигляді засудження себе чи залучення пом'якшувальних обставин. Середні ж значення свідчать про вибірковість ставлення до себе. Звинувачення себе за конкретні вчинки і дії поєднуються із агресивними реагуваннями у бік навколишніх. Натомість наявність у респондентів низьких значень відображає тенденцію до заперечення своєї провини у конфліктних ситуаціях та до захисту свого «Я» в основному через звинувачення інших.

Отже, загалом, опитані – майбутні психологи є, з одного боку, як вольовими, самостійними, схильними до вибіркової ставлення до себе нарівні з високою оцінкою певних власних якостей, недооцінюючи при цьому інші, а з іншого – такі, які схильні недооцінювати своє «Я», керуючись при цьому принципом підвладності зовнішнім обставинам і активізуючи захисні механізми. Окреслені тенденції є свідченням необхідності застосувати певну корекцію емоційного складника ідентичності, кризові тенденції якої можуть негативно вплинути на перебіг професійного становлення, а також засвоєння відповідних професійних норм, здатність себе сприймати як гармонійну особистість, яка прагне до постійного саморозвитку.

ВИСНОВКИ

На основі опрацьованої наукової літератури з досліджуваної проблеми і проведеного нами емпіричного дослідження можна зробити такі висновки:

Різні аспекти питання співвідношення провідних видів ідентичності – особистісної та соціальної розглядали як крізь призму превалювання однієї над іншою, так і в контексті їх паритетного впливу на розвиток соціальної поведінки особистості та самосвідомості.

Відчуття ідентичності сприяє людині «зустрітись» з власною індивідуальністю, на цій основі будується перебіг особистісного та професійного самовизначення, зростання.

Професійна ідентичність є результатом процесів професійного самовизначення і самоорганізації, який виявляється в уявленні про професію й усвідомленні себе представником конкретної професії та професійної спільноти. Будучи системним, динамічним і поліаспектним явищем, професійна ідентичність охоплює когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий компоненти, а також характеризується прийняттям індивідом ключових професійних ролей, ціннісних норм і позицій, сприяючи в конструюванні власного професійного майбутнього.

Професійну ідентичність майбутнього психолога обумовлюють низка чинників. Серед останніх виокремлюють сформованість образу «Я»; професійно важливі якості фахівця; професійні знання й уміння; ідеальні образи обраної професії; очікування індивіда й можливості соціальних перспектив, які дає професія; професійне спілкування і взаємодія студентів із фахівцями професійної спільноти тощо.

Оптимальною для майбутніх психологів вважають таку систему підготовки, в межах якої створюють умови задля самоусвідомлення, самореалізації та особистісного зростання студента й розвитку на цій основі його професійної ідентичності.

Професійне навчання є підґрунтям формування професійної ідентичності, з огляду на те, що в студентському віці починають формуватися провідні ідентифікаційні характеристики, які виражають приналежність людини до певної професії.

Психологічний зміст професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів виявляється у таких характеристиках: сформованість образу «Я», образу професії, позитивне самоствавлення.

Загалом, студенти – майбутні психологи постають як мрійливі й обізнані. Аналіз отриманих результатів свідчить і про те, що розвиток професійної ідентичності майбутні психологи пов'язують із побудовою тимчасової професійної перспективи, яка передусім задається узагальненими, певною мірою ідеалістичними образами професійного прийдешнього, а згодом

наповнюється конкретним професійним змістом. Водночас кількість відповідей щодо знань вимог професії, своїх власних ресурсів і шляхів підготовки задля реалізації намічених цілей у респондентів свідчить про те, що якість і тривалість навчання у ЗВО є доволі важливим чинником впливу на формування образу професії, а відтак і на розвиток професійної ідентичності студентів.

Опитані – майбутні психологи, з одного боку – вольові, самостійні, схильні до вибіркості ставлення до себе нарівні з високою оцінкою певних власних якостей, недооцінюючи при цьому інші, а з іншого – такі, які схильні недооцінювати своє «Я», керуючись при цьому принципом підвладності зовнішнім обставинам і активізуючи захисні механізми.

Гіпотезу дослідження підтверджено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ассаджолі Р. Психосинтез : теорія і практика. К. : PSYLIB, 2002. URL: <http://psylib.org.ua/books/psyntez/index.htm>
2. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3. С. 52–56.
3. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості : [учб. посібник для студентів ст. курсів психол. фак. та від-нь ун-тів]. Харків : Фоліо, 1996. 237 с.
4. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 440 с.

5. Брудный А. А. Психологическая герменевтика : учеб. пособие. М. : Лабиринт, 2005. 336 с.
6. Бужас Т. М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов. *Вестник Московского Университета : Серия 14 «Психология»*. 2000. № 1. С. 56–62.
7. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : дис. д-ра психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2004. 437 с.
8. Дериси О. Н. Человеческая подлинность. Это человек: Антология. М. : ВШ, 1995. С. 156-159.
9. Эриксон Э. Детство и общество. URL: <https://bookap.info/genpsy/eercson/load/doc.shtm>
10. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм : концепция и реальность (статья первая). *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 4. С. 51–59.
11. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности. *Психологическое обозрение*. 1998. № 2. С. 34–39.
12. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты: автореф. дис. ... д-ра философ. наук. Рн/Д, 1999. 20 с.
13. Зинк Н., Маншоу Д., Холл М. и др. Мастерство, новый код и системное НЛП (Новейшие достижения в НЛП). М.: Об-во практической психологии, 1998. 176 с.
14. Иващенко А. В., Агапов В. С., Барышникова И. В. Методики исследования Я-концепции личности : [учебное пособие]. М. : МГСА, 2000. 265 с.
15. Казанская А. В. Поговорим о себе. *Московский психотерапевтический журнал*. 1998. № 2. С. 67-85.
16. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. М. : Академия, 2007. 302 с.

17. Ключек Л. В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2005. 20 с.
18. Кузьмин А. В. Метафизика Я: самоидентичность, самопознание, духовность: автореф. дис. ... канд. философ. наук. Улан-Удэ, 2008. 20 с.
19. Ложкін Г., Волянчук Н. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки. URL : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>.
20. Лукіяничук А. М. Розвиток професійної ідентичності у майбутніх молодших спеціалістів педагогічного профілю : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Луцьк, 2010. 18 с.
21. Мачинський О. В. До проблеми ідентифікації особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 7. С. 28–30.
22. Марусинець М. Прикладні аспекти дослідження професійної ідентичності особистості. *Соціальна психологія*. 2005. № 3(11). С. 90–97.
23. Міненко О. О. Особистісне змінювання в процесі професійної підготовки студентів-психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія. К., 2004. 20 с.
24. Москаленко В. В. Проблема ідентичності в політичній соціалізації особистості. *Психологія : зб. наук. праць*. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2002. Вип. 17. С. 65–70.
25. Овсянникова В. В. Динамика «образа своей профессии» в зависимости от степени приобщения к ней. *Вопросы психологии*. 2001. № 5. С. 133–137.
26. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : [підручник]. К. : Либідь, 1999. 536 с.
27. ОуКоннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. URL:

https://bookap.info/nlp/seymor_vvedenie_v_neyrolingvisticheskoe_programmirovaniye_noveyshaya_psihologiya_lichnogo_masterstva/

28. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 4. С. 5–7, № 5. С. 4–6.
29. Попіль М. І. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
30. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. М. : Аспект-Пресс, 2003. 368 с.
31. Столин В. В. Самосознание личности. М. : Изд-во МГУ, 1983. 286 с.
32. Черный Е. В. Профессиональная идентичность практического психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 8. С. 36–39.
33. Шефер Б., Шледер Б. Социальная идентичность и групповое сознание как медиаторы межгруппового поведения. *Иностранная психология*. 1993. № 1. Т. 1.
34. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг. М. : Изд-во Моск. соц.-психол. ин-та ; Воронеж : Изд-во "МОДЭК", 2004. 600 с.
35. Юнг К. Г. Психология бессознательного. М. : Наука, 2016. 320 с.